

בס"ד

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיימים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

**יום הרתענית
עשרה בטבת**

- תמא -

נמסר בש"ק פ' ויגש ה'תשע"ו

בש"ק חנוכה פרשת ויחי יחל השיעור אי"ה בשעה 9:00 בליל שבת ויהיה בענין:

מתנת שכיב מרע

בברכת שבת שלום

המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה ל"תמונת עיצוב גרפיו": timnal@zahav.net.il

יום התענית עשרה בטבת

השני היה קיים נהגו באותם ימים בשמחה וביו"ט, כנראה בספר זכריה ובגמרא ר"ה יח, ולאחר החורבן שבו ונהגו בהם תענית, וא"כ הרי מאז התקנה הראשונה היה רצף בניהוג אותם הימים, והיאך נפלה מחלוקת על התאריך. ותירץ לפי האמור, שמצד עיקר התקנה לא היה יום קבוע בדוקא אלא בכל מקום ומקום נהגו ביום אחר, ועל כן מובן שכשבאו החכמים שלאחר מכן לקבוע יום מסוים, נחלקו איזה יום ראוי לקבוע בו, בחמשה בטבת או בעשרה. הרי מפורש במנ"ח שגם צום עשרה בטבת הרי הוא כשאר הצומות שנקבעו מתחילתם ליחודש ולא ליום מסוים. ואולם בשיטת האבודרהם [כבאור הגר"ח] נראה שחלוק בזה עשרה בטבת משאר צומות?

ובעיקר הקושיא היאך היה כח ביד חכמים לשנות הצום מט' בתמוז ל"ז, תירץ הריטב"א תירוץ נוסף עפ"י הרמב"ן (בתורת האדם, בענין אבלות ישנה) שביאר ענין הקולות שיש בשלשת הצומות מצום תשעה באב, שאינם אסורים אלא באכילה ושתיה ומתחילים מהבוקר, שלא כת"ב האסור בכל חמשת העיניים ומבערב, והלא הכתוב בזכריה השוה ארבעת הצומות אהדי – עפ"י מה שאמרו בגמרא (בר"ה יח): 'קרי להו צום וקרי להו י'שון ושמחה', אמר רב פפא הכי קאמר בזמן שיש שלום – יהיו לשון ולשמחה, יש גזרת המלכות – צום, אין גזרת המלכות ואין שלום – רצו מתענין רצו אין מתענין, ושאי ט' באב הואיל והוכפלו בו צרות. ופירש הרמב"ן [ורוב הראשונים] שבזמן שהבית השני היה בנוי – זהו 'יש שלום', ונהגו באותם הימים בשון ושמחה, וכשנחרב הבית ואין שלום, אזי בזמן שיש גזרות שמד ורדיפות – צום, כלומר חיוב תענית ככל חומר יום תענית, בחמשה עיניים ומבערב, ובזמן שאין גזרות אין חיוב צום אך תלוי הדבר ברצון ישראל, וכתב הרמב"ן שכבר רצו וקבלו עליהם ישראל מדור דור להתענות באותם הימים אבל קיבלו עליהם עינוי מהבוקר בלבד ורק מאכילה ושתיה, מלבד ת"ב שתכפו בו צרות, ונהגות בו כל חומרי התענית. ותירץ הריטב"א לפי זה שלכך יכלו להעביר הצום מט' בתמוז ל"ז בו, מאחר והדבר היה תלוי ברצונם והיו יכולים לבטלו לגמרי, לכך יכלו גם להעביר התענית ליום אחר.

וי"ש לציין בענין זה את שיטת הרמב"ם המחודשת, שנראה מפשטות לשונו (בהל' תעניות ה) שפירש אחרת: 'יש שלום' היינו לעתיד לבוא, אז יהיו אותם הימים לשון ולשמחה. אין שלום ואין גזרת מלכות – זהו זמן בית שני, 'יש גזרת המלכות' – לאחר החורבן. ובתשעה באב, חידש הרמב"ם בפירוש המשנה (בר"ה שם) שהיו מתענים אף בימי בית שני מפני שאירעו בו כמה פורעניות (ובמשכנות יעקב (קמט) האריך בזה ותמה על המ"מ שהשוה דעת הרמב"ם עם הרמב"ן, והעיר שו"י יתירא נפלה בספרים וצ"ל 'בי"ג באדר' ולא 'ובי"ג' – שרק תענית אסתר תלויה במנהג ולא שאר התעניות. ואמנם כן הוא בכל כתבי היד, בלא וי"ן].

נראה שאין הכרח לומר שיש כאן מחלוקת אלא יתכן דלכו"ע בתקנה הראשונה 'צום העשירי' היו דומים 'צום הרביעי' וכי' באחד מימי החודש, דהא קרא ד'בעצם היום הזה' ביחזקאל לא מיירי בענין קביעת הצום, תדע דאל"כ היאך ר"ש פליג דבחמשה מתענים ולא בעשרה. וא"כ י"ל שתחילת התקנה היתה בעיקרה לחודש ורק לאחר שקבעו חכמים אותו בעשרה (לרע"ק) נתנו לו חומר שלא ייחדה משום שעל אותו היום נאמר 'בעצם היום הזה'.

ובעיקר הסברה, צ"ב מאמי' ידחה הצום את השבת ובפרט שלכמה דעות סעודת שבת דאוריתא, ותענית חלום שאני שהיא באה כדי לסלק צערו (כמוש"כ רש"י בתענית), וגם היא צריכה כפרה על שהתענה. וצ"ע, וציון שברמב"ם (ריש הל' תענית) מבואר להדיא דלא כאבודרהם.

א הביא מהר" דוד אבודרהם (בהל' תענית) שמשונה עשרה בטבת משאר תעניות שאם היה חל בשבת היו צמים בשבת, דכתיב ביה (ביחזקאל כד) 'בעצם היום הזה' כמו ביום הכפורים. וביאר הגר"ח (סנטסיל) מאי שנא משאר תעניות דמדברבן שאינן דוחות את השבת, שאף שאר תעניות אילולא שניתן לדחותן ליום אחר היו דוחים את השבת, וכמו שמצינו בתענית חלום שמתענים אפילו בשבת מפני שיפה התענית לחלום רק בו ביום ואי אפשר להשלימה ביום אחר (כדאמרינן בתענית יב). ומה ששאר תעניות ציבור אינן דוחות את השבת, זהו רק מפני שאפשר להשלימן ביום אחר והיינו משום דעיקר קביעתן הראשונה אינה תלויה ביום המסוים אלא בחודש תלאו הכתוב, כדכתיב בזכריה (ז ח) 'האבכה בחדש החמשי וגו' צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי וגו'. ועל כן כשחל בשבת וצמים ביום אחר בחודש, מתקיימת התקנה הראשונה, משא"כ עשרה בטבת שתלוי בעצם היום, אינו ניתן להשלמה ועל כן שב דינו כיום תענית שאינו ניתן להשלמה שדוחה את השבת.

ובעיקר הדבר שתעניות הציבור הקבועות תלויות בחודש, קדם המנחת-חינוך (שא), ופירש בזה מדוע אנו מתענים ב"ז בתמוז הגם שבמקור התקנה היתה התענית בתשעה בו, שאז הובקעה העיר בחורבן ראשון ככתוב (וכמו שאמרו בתענית כח), וכבר עמדו בזה התוס' (בר"ה יח), וכתבו שהואיל ובשניה הובקעה העיר ב"ז בתמוז לכן אנו [שחמור לנו החורבן השני] עושים אותו אז, אבל עדיין אין מובן היאך עקרו החכמים את התקנה הראשונה שמדברי קבלה – ותירץ המנ"ח שמדברי קבלה לא נקבע יום מסוים בדוקא אלא החודש, ועל כן היה כח ביד חכמים להעביר את הצום הרביעי מתשעה בו לשבעה-עשר ואין כאן עקירת התקנה הראשונה.

ובן דייק המנ"ח מלשון הרמב"ן (בתורת האדם, והעתיקו הטור או"ח תקמט) שכתב: 'וכיון דבשניה הובקעה בשבעה עשר תקנו להתענות ב"ז בו לפי דחורבן בית שני חמיר לן, ומכל מקום צום הרביעי הוא להבקעת העיר ולצרות שהוכפלו בו' – הרי בתוספת זו בא ליישב שאין כאן עקירת התקנה הראשונה דמ"מ 'צום הרביעי' מיקרי. ואמנם ככל הדברים האלו נמצא מפורש בחדושי הריטב"א (בר"ה יח ובתענית כח), שהקשה ותירץ [בתירוץ אחד] ככל דברי המנ"ח. וכן איתא בתשב"ץ (ח"ב רעא).

אבן הראשונים בלשונם לא חילקו בין עשרה בטבת לשאר הצומות, ונראה מדבריהם שגם עשרה בטבת נקבע לחודש, ככתוב 'צום העשירי' בהדי 'צום הרביעי וגו'. וכן מתבאר להדיא במנ"ח שאף עשרה בטבת שזה בזה לשאר צומות, ממה שכתב להקשות על מה שמצינו (בר"ה יח) שנחלקו תנאים מהו 'צום העשירי'; רבי עקיבא אומר, הוא עשרה בטבת שבו סמך מלך בבל וצר על ירושלם, ור"ש אומר, זה חמשה בטבת שבו באה שמועה [שמועת החורבן] לגולה ועשו יום שמועה כיום שריפה. וקיימא לן כרע"ק. והקשה המנ"ח היאך נפלה מחלוקת בדבר זה, והלא הוא דבר הנוהג בכל העם מדי שנה בשנה, והלא לפי פשוטו אף כשהבית

א וכו"ב מצינו בבהגר"א (תרפו), ומוכח בשעה"צ שם אות א) גבי תענית אסתר, שחולקים וכד' יפרעו התענית ביום אחר כי לא נקבע יום מסוים בדוקא אלא בכל החודש כדאיתא במסכת סופרים.

ובמשנ"ב (תקנ) הביא ממג"א בשם של"ה שבעל נפש יחמיר בכל הצומות כבר מהלילה וכן בשאר עינויים, וביאר בשעה צ"ל לפי שמצויים גזרות מהגויים, וא"כ להרמב"ן חל החיוב מעיקר הדין ככל חומר תענית. אמנם כמדומה שלא שמענו מי שחושש לכך מדינא.

והנה נחלקו הראשונים בטעם הדבר שאין תענית ציבור בבבל (תענית יב:), אם מפני שאינם זקוקים לגשמים (רש"י ותוס'), או מפני שהיו חלופים שם מחמת אויר אותה ארץ ולכן לא גזרו (ראב"ד), או מפני שאין שם נשיא וסנהדרין (רמב"ן). [והמנ"ח (רפד) בקומץ המנחה] פירש לפי שאין 'ציבור' בחו"ל. וכמבואר כן בכמה מקומות כפי שהארכנו במק"א]. ונפ"מ אם בזמן הזה יש תוקף לגזרת תענית ציבור ע"י ראשי הציבור בלא קבלת היחידים את התענית, או צריך קבלת היחידים מפני שאין נשיא שגזרתו קיימת. והובאו שתי הדעות בשו"ע (תקסב, יב). וביאר הגר"א (תקנד, עפ"י ביאר מנהג קהילות ספרד בהכרזה בשבת על הצום [מלבד יוהכ"פ ת"ב ותענית אסתר] שענין ההכרזה הוא קבלת הציבור את קביעת התענית [ולא רק כפי ההבנה הפשוטה שענינה למען ידעו המון העם המתקבצים בבהכ"נ בשבת, מתי חלה התענית], שהרי מעיקר הדין הצום תלוי ברצון ישראל כנ"ל, הלכך צריך קבלת הציבור.

ב והנה הב"י כתב שלא ידע מאין הוציא האבודרהם את חידושו. ובאו"ש (תעניות ה) כתב מקור לדבריו מדיוק לשון הגמרא, מהא דדנו בעירובין (מא) במתענה בער"ש האם משלים תעניתו אם לאו, ונקטו הלשון ביחיד היושב בתענית – ומשמע שבתענית ציבור אין להסתפק כי ודאי משלים, והיינו משום שתענית ציבור היחידה האפשרית בער"ש היא עשרה בטבת [עכ"פ בזמן מחתימי התלמוד שכבר נסדר הלוח, ואף בימי רבה ורב הונא בעלי המימרא, היו נוהגים למעשה ברוב פעמים ככללי הלוח. וע' או"ש פ"ה קדה"ח שמוכיח שעוד בזמן אביי חל ט"ב בערב שבת, מה שאינו אפשרי לפי החשבון], ופשיטא שמשלים התענית שהרי אפילו היה חל בשבת היה מתענה כל היום – כאבודרהם – קל וחומר שידחה את תחילת השבת [בכך שנכנס לשבת כשהוא מעונה].

וי"ש להקשות: אם ק"ו זה אמת, כאשר הסברא הפשוטה ג"כ נותנת, א"כ יקשה על דברי הב"י (תקנט, שדינו מבואר בראשונים – ע' מנח"ב פג') דהא דבעל ברית לא משלים תענית ת"ב [כרבנו יעב"ץ שהוכיח כן ממעשה דבני סנאב בן בנימין שיו"ט של קרבן עצים שלהם חל ב' באב ולא השלימו תעניתם בת"ב שנדחה לעשירי. עירובין מא.]. זהו רק בנדחה אבל כשלא נדחה – משלים. וקשה א"כ מהו שהוכיחו בגמרא מבני סנאב שחל יו"ט שלהם ב' באב והשלימו תענית ת"ב דהוא הדין ליחיד המתענה בער"ש שמשלים, הלא שאני התם שאילו היה חל יו"ט שלהם בתשעה באב היה היו"ט נדחה [כמוש"כ הב"י גבי בעל ברית], הלכך ק"ו שגם בערב יו"ט משלים התענית, משא"כ היחיד שאין תעניתו דוחה שבת, דלמא אף בער"ש לא ישלים (והיא קושיית השואל בשו"ת מהר"ם לובלין צח, הובאה במג"א).

א וליישב זאת יש להקדים ולבאר עיקר גדר יום התענית, דהנה נחלקו הרמב"ן ובעה"מ (בתענית יב, וערש"י שבת כד. וברעק"א בגה"ש בתענית שם) אם מדינא דגמרא אומרים 'עננו' בתפילת ליל התענית הגם שאוכל ושותה עד הבוקר. ומבואר מתוך דברי הרמב"ן והר"ן שאף שחיוב התענית על הגברא מתחיל בבוקר אבל חלות שם 'יום התענית' חל מבערב, הלכך שפיר אפשר לומר כבר בערב 'עננו' ביום צום תעניתנו. וזהו הטעם (ערמב"ן) שמקבלים התענית מבעוד יום במנחה ולא קודם עלות השחר, הגם שחיוב התענית בפועל הוא רק בבוקר – כי 'יום התענית' מתחיל מבערב, וצריך לקבל קודם היום בסמוך לו. ויש להטעים דברי הרמב"ן עפ"י ד' הרי"ף שהביא מקרא ד'קדשו צום קראו עצרה' – דמשמע מזה דענין קבלת התענית אינה רק לתת לאי-אכילתו שם תענית המחויבת, אלא אף להכין את יום התענית ולהזמין מראש. והוא הטעם שאם גמר מלאכול וישן בסתמא וקם קודם עלות"ש אסור באכילה, כי בעצם התחיל כבר יום התענית מבליה אלא הקלו עליו שדין שיהא נמנע מאכילה בשעה שבני אדם אוכלים (ער"ן תענית דף ד. בדפי הרי"ף). ובדעת בעה"מ נראה בפשטות שאין חלות דין של 'יום התענית', עכ"פ בתעניות יחיד או בת"צ שאינן קבועות לדורות, רק חיוב תענית בפועל.

וי"ש לסייע להרמב"ן מלשון הגמרא בנדרים (יב), וביותר מלשון הרמב"ם (נדרים גה), שמתפס ב'יום' עצמו שמת בו אביו או רבו כשנדור ובא מאותו היום – ומשמע דאיכא חלות דין ביום עצמו.

ובן יש לשמוע מדברי הגר"ח [אם כי אינו מוכרח], בהא דאם אכל ושתה ביום התענית, שממשיך לצום, וביאר הגר"ח שעל אף שהפסיד התענית סו"ס יום הוא שאסור באכילה ובשתיה. ונראה הכוונה דחלות שם 'יום התענית' איכא גם אם בפועל לא התענה [ואף בתענית יחיד איכא להאי דינא, כאשר אינו יכול ללוות ולפרוע].

ד ונראה שביסוד הדבר ששני דינים איכא בתענית: חיוב הגברא בתענית וחלות שם 'יום התענית', ארווחא בזה לימוד גדול בדין אמירת 'עננו' בתפילה, שנראה להוכיח מכ"מ שבאמירת 'עננו' בתפילה יש שני דינים חלוקים: דין הזכרת מעין המאורע השייך להלכות תפילה, והיא בגדר תוספת שמוסיף בתפילת החול, כגדר אמירת 'על הנסים' בחנוכה ופורים, ומקור דין זה הוא בגמרא בשבת כד. 'ואומר מעין המאורע בשומר תפילה', ויש עוד דין של חובת 'תפילת תענית', שהרי עיקר המצוה מדאוריתא הוא הזעקה והתרועה (ערמב"ם ריש הל' תעניות) בזמן צער – של הציבור או של היחיד, ועל כן תקנו אמירת 'עננו' שהיא עיקר תפילת התענית. ומקור דין זה הוא בגמרא תענית יא: 'מתפלל תפילת תענית'. והרי לפי המבואר לעיל, שני דינים אלו מקבילים לשני גדרי התענית: הזכרת מעין המאורע נובע מחמת דין 'יום התענית', כשאר הזכרות דמעין המאורע בימים מיוחדים, ואילו גדר 'תפילת תענית' יסודה במצות קיום התענית בפועל.

ומובן לפי"ז דדין הזכרת מעין המאורע הוא אף בתפילת ערבית, כמבואר להדיא בהך ברייתא דשבת, הגם שעדיין לא התחילה בפועל מצות התענית והזעקה וליכא חיובא דתפלת תענית בלילה. ומאידך, דין אמירת 'עננו' בתענית שעות – למסקנת

ג ע' שיעורים נגד; קכג, ד; קעטב.

ד וזה דלא כהאב"ז (תכו) שפקפק בדבר ועדר להקל אף בת"ב שלא נדחה, אך סיים: 'מה שכתבתי נ"ל להלכה בפרט בשאר תעניות ולא למעשה'.

והלא ההזכרה צורך התפילה ואין התפילה צורך הזכרה, אלא מוכח שהוא חיוב בפנ"ע של 'תפילת תענית' ועל כן מחויב להתפלל תפילה נוספת.

ובאמור, כל זה מתאים ליסוד הנ"ל שמלבד חיוב התענית שעל הגברא, יש חלות דין על היום כיום תענית' ואף בתענית יחיד, שעל כן יש ביום זה דין הזכרת 'מעין המאורע' כמו בשאר ימים מיוחדים.

מעתה נראה שגם לדעת בעה"מ שאין חלות דין 'יום התענית', זהו רק בתעניות שאינן קבועות, אבל בארבע הצומות יש חלות דין ב'יום' מלבד חיוב הגברא להתענות, מפני שהם ימים הקבועים לכלל ישראל. וכך עולה מדברי החת"ס (בתשובה או"ח קנו – דלא כהנחת חותנו הגרעק"א בשו"ת ח"א כד) שגם חולה שאינו מתענה יכול לעלות לתורה במנחה של ת"ב, ולא אמר המהרי"ק שהאוכל אינו עולה אלא בתעניות קהל מסוים וכד', שזה שאינו מתענה אינו בכלל תענית זו כלל, משא"כ בתעניות הקבועות לכלל ישראל, גם כלפי האוכל הוא 'יום תענית'.

ובזה יובנו דברי הכלבו (המוכאים בב"י תקס"ג) שבתעניות הקבועות לציבור אומרים 'עננו' בשאר התפילות ולא רק במנחה, כי אף אם ייאנס ויאכל לא יימצא שקרן בתפילתו, כי סו"ס הוא 'יום תענית' גם אם הוא באופן פרטי אכל, ויכול לומר 'עננו ביום צום התענית הזה'.

לפי"ז מה שכתב באגרות משה (או"ח קס"ח) שלבעה"מ דאין חלות דין תענית בלילה, גם מנהגי אבלות דבין המצרים חלים רק ביום ולא בלילה [ועפ"י הורה במעשה שבא לפניו להתיר בשעת הצורך עריכת נישואין בליל י"ז בתמוז] – לפי המבואר יש מקום לדחות שלא דיבר הבעה"מ אלא בתעניות יחידים או בת"צ שאינן קבועות, אבל בימים הקבועים לכלל ישראל שפיר חל שם 'יום התענית' מבלי לה', וא"כ אפשר שה"ה נמי לענין מנהגי האבלות הנוהגים בימי בין המצרים, שהואיל והם ימים קבועים לכלל ישראל, מתחילים הם מהלילה ככל הדינים התלויים ב'יום'. [ויש להעיר עוד משיטת הרי"ף בתענית (יב) דנקט שגם בערב ת"ב – ולא רק בעוה"כ דאיכא מצות תוספת – אם הפסיק מבעוד יום מיד חלה עליו התענית, ודימה זה לתוספת יוהכ"פ, שמה נמי מוכח דאיכא חלות חפצא ביום].

ונראה להוכיח שאף לרמב"ם ולרמב"ן דאיכא חלות שם 'יום התענית' אף בתענית יחיד, מ"מ חלוק תענית יחיד מת"צ הקבועות, דבתענית יחיד חלות שם 'יום התענית' חל מחמת קיום התענית בפועל, משא"כ בת"צ הקבועות אינו תלוי בתענית בפועל [שעל כן יש לקיים דברי הכלבו והב"ה הנ"ל אף להרמב"ן וסיעתו, שבתענית יחיד אם יאכל יימצא שקרן, דחלות 'יום התענית' מיתלא תלי בתענית שבפועל]. ובזה מתיישב דקדוק בלשון הרמב"ם (נדרים גה) 'הרי שמת אביו או רבו היום ונדר שייצום אותו היום וצם, ולאחר שנים אמר הרי יום זה עליו כיום שמת בו אביו או רבו' – לאיזה צורך הוסיף שצם באותו היום [וע' מש"כ בחזון יחזקאל

הסוגיא בתענית יא שהמתענה לשעות אומר תפילת התענית – נראה שהוא קיום דינא ד'תפילת התענית' [כמדויק בלשון הסוגיא שם דקרי ליה 'תפילת תענית' ולא הזכירו שם מאומה מהזכרת מעין המאורע], אבל אין בזה הזכרת מעין המאורע מצד היום, דבתענית שעות ליכא חלות דין על היום.

בזה מדוקדקת ומוטעמת הכפלת הרמב"ם לדין 'עננו', בהלכות תפילה (ב"ד) ובהלכות תעניות (א,ט) [בניגוד ל'עלה ויבוא' ועל הנסים' שלא הביא אלא בהל' תפילה], שבכל מקום מיירי בדין אחר; דהנה בלשון תפילה נקט לשון 'מוסיפין' והביא דין זה בהדי שאר הזכרות דמעין המאורע, שהוא דין מהל' תפילה להוסיף בה דברים מעין המאורע. ואילו בהל' תעניות נקט לשון 'ואומר' כי שם מיירי בעיקר דיני התענית וכדהקדים שם 'יש לו להתענות עליו ולבקש רחמים בתפילתו ואומר עננו', והרי אמירה זו מהוה עיקר קיום תפילת התענית [וכעין שדייקנו במק"א לענין החילוק בין גדר אמירת 'עלה ויבוא' להוספת על הנסים"].

וסייע גדול לגדר דין 'תפילת תענית' באמירת עננו, ממה שנסתפקו בגמרא (מגילה כב) אם ביום התענית יש ארבעה עולים לתורה מפני שיש בו 'מוסף תפילה' ופרש"י תפילת עננו ברכה יתירה [והרמב"ן (בתענית טו) פירש תפילת נעילה]. והיינו משום דין 'תפילת תענית', דאילו הזכרת מעין המאורע לא משויא 'מוסף תפילה' שהרי בחנוכה ופורים לא נסתפקו. ומובן בזה מש"כ רש"י 'ברכה יתירה' – שמה שקבעו ברכה בפנ"ע לשליח ציבור מוכח שאינה הזכרת מעין המאורע גרידא אלא תפילת תענית היא בפני עצמה. ומובנת בזה שיטת בה"ג (בטא"ח תקס"ה) שאם שכח היחיד לומר 'עננו' בשומע תפילה, יאמרנה ב'אלקי, נצור' ויחתום בברכה [ואנן לא קיי"ל כן], כי רק בתוך התפילה אין ליחיד להוסיף ברכה על מגין הברכות, משא"כ לאחר שסיים תפילתו – הרי חזינן שיש חיוב של 'תפילת תענית' בעצם, הקובעת ברכה לעצמה.

ומובן עוד למה מוסיפים 'עננו' בברכת שומע תפילה ולא בעבודה, כשאר כל ההזכרות שיש בהם בקשה ותפילה (כדברי הרי"ף סוף תענית מהירושלמי) – שאמנם מצד הזכרת מעין המאורע היה ראוי לקבע שם כשאר הזכרות אבל משום קיום 'תפילת התענית' מקומה בברכת שומע תפילה דוקא, שהרי הוא ענינו של יום, יום זעקה ותרועה, ובגמרא תענית ח דשאלת צרכים בשומע תפילה.

גם מובנים דברי השאלות (סו) שקבלת תענית נעשית ע"י אמירת תפילת 'עננו' [וכך היה הנוסח הישן ברמב"ם שהביא המ"מ, אלא שחזר בו הר"מ ותיקן במהדורה אחרת], והרא"ש חלק שהרי בברייתא בשבת שם לא אמרו שמזכיר אלא בערבית שחרית ומנחה, ולא במנחה שלפניה – אך להאמור ל"ק, דהברייתא מיירי בהזכרת מעין המאורע כאמור ואילו 'עננו' של קבלת התענית אליבא דהשאלות יסודה בתפילה על התענית הנכנסת שתעלה לרצון.

ובזה יובנו דברי הריטב"א (בתענית יב) שהמקבל תענית שעות באמצע היום [כשיטת הרמב"ן, דלא כהרא"ש שם ותוס' בע"ז לד שמקבל מאתמול] יתפלל מנחה בנדבה ויקבל בה התענית, ויתפלל אח"כ מנחה שוב כדי לומר בה 'עננו' – ואם היא רק הזכרת מעין המאורע, וכי היכן מצינו חיוב תפילה מחודש כדי להזכיר,

1 אך מלשון בעה"מ נראה דאין לנו 'עננו' בלילה אלא ת"ב בלבד שאסור מלאכול בלילה.

2 אם לא לפי הסברא הנוספת שהזכיר בא"מ, שאף להרמב"ן אפשר שיש להקל לענין בין המצרים שאינו אלא מנהג בעלמא.

ה שיעור קצא. אם כי בסדר התפילות נקט הרמב"ם לשון הוספה רק ביעו"י, לא בעל הנסים ולא בענו (הרי"ט).

תוספתא נדרים א, ט – ואין דבריו נראים מפשט לשון הרמב"ם] – אך נראה דלא חשיב 'יום תענית' בתעניות היחיד אלא אם צם בו בפועל.^ח

ובישועות יעקב (תקנט) נקט שבעל ברית שאינו משלים תעניתו בת"ב נדחה, לא חשיב כמתענה. ויש לפקפק דהנה בגמרא נסתפקו אם מתענה ומשלים בער"ש אם לאו, ובתוס' נקטו [דלא כרוב הראשונים] ד'מתענה ומשלים' היינו רשות ולא חיוב. ונראה מזה דכל שהדין מתיר לו שלא להשלים חשיב 'מתענה' ולא דמי לאנוס שאוכל. ובזה מובן מה שנקטו כמה ראשונים שאם מקבל עליו תוספת שבת רשאי לאכול [והרמ"א לא פסק כן, וע' בבאה"ל רמט] – והיאך מותר לו לקבל תוספת שבת ולבטל התענית, אך מוכח דאין זה נקרא שמבטל תעניתו כיון שעושה כן עפ"י דין].

עוד יש לבאר לאור הנ"ל שיטת הרוקח (מובא בב"י תקסב) שהמקבל עליו להתענות שני ימים רצופים, אעפ"י שאוכל בלילה שבינתיים חשיבא תענית אחת ארוכה וסגי בקבלה אחת (ע' תענית יא ובר"ף) הלכך מזכיר 'עננו' בתפילת מנחה אחת, של היום הראשון או של השני. ותמה הב"ח הלא מדינא מזכיר 'עננו' בכל התפילות כדתינא בשבת (כד), ואם כי הגאונים תקנו שלא יזכיר רק במנחה שמו יאנס ויאכל ויימצא שקרן בתפילתו, מ"מ מדוע לא יזכיר בתפילות המנחה של שני הימים. אך לפי האמור יש לומר שנקט הרוקח [דלא כהרמב"ן ודלא כבעה"מ] שחלוקת תענית יחיד מתענית ציבור, דבת"י אין חלות דין ב'יום' הלכך אין נוהגת הזכרת מעין המאורע כלל רק 'תפילת תענית', ולקיום תפילת התענית הלא די בתפילה אחת בכל התענית, לפיכך סגי שיאמר 'עננו' באחד מן הימים שהרי תענית אחת היא. ואילו הברייתא בשבת מייירי רק בתעניות ציבור ובהן – אף באלו שאינן קבועות לדורות – יש חלות

ח לפי"ז בדין דיחיד שאינו מתענה בת"צ כגון חולה, יאמר 'עננו' בתפילתו דסו"ס שם יום תענית עליו וגם בעי להתפלל תפילת תענית. וכן דעת הח"א עפ"י הב"ח. אך בבאה"ל (תקסד) הצדיק דברי המאמר שייחיד שאינו מתענה אינו אומר 'עננו' בשום פנים. [והגרשו"א (בהל"ש תפילה יד, ג) הורה שבת"צ יאמר 'עננו' ביום צום התענית הזה. ולפי המתבאר מסתבר טעמו].

דין ביום עצמו, הלכך משום הזכרת מעין המאורע צריך להזכיר בכל התפילות.

ה סוף דבר נתבאר לן שבתעניות ציבור הקבועות לדורות, הכל מודים שמלבד חיוב הגברא בתענית עוד איכא חלות דין ביום עצמו של 'יום התענית'. [ורק בתעניות ציבור שאינן קבועות וכן בתעניות היחיד פליגי הרמב"ם והרמב"ן מחד גיסא עם בעה"מ מאידך גיסא. ובדעת הרוקח נראה להבחין בין ת"צ לתענית יחיד. ואף להרמב"ן והרמב"ם יש חילוק בגדר חלות דין 'יום התענית' בין ת"צ לת"י, כמש"נ].

ובזה נבוא לישב הקושיא הנ"ל אי דיינינן ק"ו דאם התענית דוחה את השבת כשחלה בו ביום ודאי שתדחה את תחילת השבת [בכך שנכנס לה כשהוא מעונה] כשחלה מער"ש, דלענין עשרה בטבת ק"ו זה יצדק, ואילו לענין 'יום טוב' פרטי שחל בת"ב לא יצדק; –

שהרי לפי היסוד האמור שבתעניות ציבור הקבועות יש חלות דין ביום עצמו כ'יום תענית' לכולי עלמא, הלא אילו היה חל ת"ב ביום קרבן עצים, היה זה 'יום תענית' וממילא מופקע שם 'יום טוב' מעיקרא, משא"כ כשחל ת"ב בערב יום הקרבן, לא נדחה שם 'יום טוב' ממנו ובדין הוא שלא ישלימו תעניתם, ועל כן שפיר הוכיחו בגמרא מכך דבני סנאב נהגו להשלים דה"ה אף ליחיד המתענה בער"ש. לא אמר האו"ש קל-וחומר אלא באופן שהצום אינו מבטל את שם 'יום טוב' או 'יום השבת' רק את הניהוגים המעשיים שלו, כגון עשרה בטבת שחל בשבת, דודאי יום שבת הוא לכל מילי מלבד הניהוגים המעשיים של הצום, ובזה שפיר איכא ק"ו שאם הצום דוחה את הניהוג המעשי של אכילה ושתייה דשבת, כל שכן שדוחה את הניהוג המעשי להיכנס מעונה לשבת.^ט

ט מעין זה נראה לתרץ גם קושיית האבנ"ז (תכז) על הב"י, הלא בסוגיא שם השוו השלמת תענית להפסקת אכילה במוצ"ש, דכך לי כניסה לשבת בעינו ליציאה ממנה בעינו, וא"כ לפי הפוסקים הנ"ל דבת"ב נדחה אין משלימים ביו"ט יצא דבת"ב נדחה למוצ"ש אין צריך להפסיק אכילתו בצאת השבת, וזה לא שומענו. אך לפי האמור יש מקום לומר דכיון שיום השבת הוא ט"ב עצמו י"ל שאף שאין מתענים בו סו"ס יש בו חלות שם 'יום תענית' הלכך אין להקל בו לענין הפסקה. וי"ל דתליא בפלוגתא דדברים שבצנעה אם נוהגים בט"ב שחל בשבת. וע"ע בשיעור עבג.

